

פרק ו

זמן חלות הביטול

בגדרי הדין של פגם במוצר, הגורר בעקבותיו ביטול מקח, יש לברר האם המקח בטל מעיקרו, ונמצא שהמוצר כלל לא היה שייך לקונה (אלא שיתכן וחלה עליו אחריות כלפי המוצר מדין שומר), או שמא המקח בטל רק אח"כ, ויתכנו בזה כמה אפשרויות: מעת שהקונה הבחין במום, או מעת שהודיע עליו למוכר או מעת שהחזיר את המקח בפועל.

יש להדגיש שעיקר הדיון שלפנינו מתייחס למקרה בו נמצא פגם במוצר, אם כי יתכן להשוות זאת בהוכחות ובמסקנות למקרה בו נמצא שהמוצר שהתקבל הוא שונה ממה שסוכם בין הצדדים.

ביטול המקח - מעיקרו

יש להוכיח שהמקח בטל מעיקרו מסוגיות הגמי' ומפסקי הראשונים והאחרונים, כדלהלן:

א. המשנה במסכת כתובות דף נז ע"א דנה בענין ארוסה שהגיע זמנה לנישא ולא נישאה. נאמר שם:

"הגיע זמן (שהיתה הארוסה צריכה להכנס לחופה) ולא נישאו, אוכלות משלו (משל הארוס) ואוכלות בתרומה (אם הארוס כהן)".

בגמי' שם נז ע"ב מובא:

" אמר עולא, דבר תורה, ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה, שנא' וכהן כי יקנה נפש קנין כספו הוא יאכל בלחמו. והאי נמי קנין כספו הוא. מה טעם אמרו אינה אוכלת, שמא ימזגו לה כוס של תרומה - רש"י ותשקה לאחיה ואחותה.... רב שמואל בר יהודה אמר משום סמפון."

פירש רש"י:

"משום סמפון הוא דאמר ארוסה לא תאכל בתרומה עד שיגיע זמן שחייב במזונותיה. ולשון 'סמפון' הוא ביטול. כגון שובר המבטל שטר קרוי סמפון. ומום באשה או בבהמה שמבטל המקח קרוי סמפון. והכא **גזור בה שמא ימצא בה מום, ונמצאו קדושי טעות ובטלים ונמצא שאכלה זרה בתרומה**".

מבואר בלשונו: "ונמצא שאכלה זרה בתרומה", שהמום מבטל את המקח מעיקרו, דאם נאמר שרק מכאן ולהבא בטלים הקידושין, הרי בזמן שאכלה עדיין לא גירשה ואכלה בהיתר.

ב. כך מוכח ג"כ מהמשך הסוגיה שם:

(קושיה): "אלא מעתה שקיים חשש סמפון המבטל את המקח, עבד כהן שלקחו מישראל לא ליכול בתרומה משום סמפון."

(תירוץ): "סמפון בעבדים ליכא (אין מומין מבטל מקח - רש"י)

מאי איכא ליסטיין מזויין או מוכתב למלכות, הנהו קלא אית להו."

נחלקו רש"י ור"ת בבאור תירוץ הגמ': "הנהו קלא אית להו."

רש"י (שם נח ע"א ד"ה קלא) פירש: "וסבר וקביל". דהיינו קיימת מחילה על כך מראש.

ר"ת (שם בתוד"ה הנהו) באר: "ולא שכיחי, ולא חיישינן בהו לסמפון כיון דלא שכיחי". כלומר, אין מדובר על מחילה, אלא כיון שמקרה זה נדיר, לא חוששים לו.

מבואר עכ"פ, שאליבא דכו"ע אם היה חשש סמפון, הרי היה אסור לעבד לאכול בתרומה, וזאת כיון שהמקח בטל למפרע. (עי' מהרשד"ם חו"מ סי' רל"א)

ג. וכך מוכח ג"כ מהמשנה בתחילת מסכת יבמות (דף ב ע"ב):

"יכולן העריות הפוטרות צרותיהם מחליצה ויבום .. או שנמצאו אילונית

צרותיהן מותרות."

פירש רש"י:

"שמקחו של האח המת מקח טעות, ולא הויא אשת אחיו (דהיינו, נחשב שמעולם לא היתה אשת אחיו!) וכשמת אחיו, הרי היא כמו שאינו אשתו, ומתייבמת צרתה".

וכ"כ התוס' (שם ד"ה או שנמצאו): "דאיילונית קדושי טעות הן ולא היתה אשת אחיו".

מבואר בזה, שכאשר יש מקח טעות בקידושין, הרי הן בטלים למפרע. המדובר הוא במקרה בו האיש והאשה חיו חיי נישואין יחדיו כבר מספר שנים. למרות זאת, כאשר התברר שהיה מקח טעות בקידושין, הרי הן בטלים למפרע ונחשב כאילו מעולם לא היו האיש והאשה נשואים זה לזה.

ד. וכן משמע מדברי תוס' במסכת ב"מ (דף מב ע"ב בד"ה הכא). הנידון שם הוא

באפוטרופוס שקנה מספסר שור בעל מום (ללא שיניים וחניכיים) עבור היתומים. וכתבו בתוך דבריהם:

"אבל גבי יתמי, כיון דמקח טעות הוא, אין להם בגוף השור מאומה, איך יעמוד הספסירא במקומם".

מפורש בדבריהם שמחמת ביטול המקח, נחשב שמעולם לא היה השור שנמצא בו מום שייד להם. הסברא הפשוטה לכך היא כיון שהמקח בטל מעיקרו.

ה. וכך יש ללמוד מהמבואר בשו"ת הר"י מגאש (סי' קל"ו), שכתב בענין מומין שנמצאו באשה אחר הקידושין:

"שאין לנו לומר שהמקח היה בטל מעיקרו כשנתברר שהוא מקח טעות, אלא אם כן גילה דעתו שרוצה הוא לבטל את המקח להיות בלתי מוחל על המומין שנגלו בו..."

העולה מדבריו, שכאשר אמנם הקונה מעוניין לבטל את המקח מחמת המומין שנתגלו בו - הרי המקח בטל מעיקרו.

ו. וכן נפסק בשו"ע (חו"מ סי' רל"ב סעיף ט"ו).

"המוכר קרקע לחבירו ואכל פירותיה ולאחר זמן נראה לו בה מום, אם רצה להחזיר הקרקע לבעלים, מחזיר כל הפירות שאכל, ואם היה חצר ודר בו צריך להעלות לו שכר".

נושאי כליו של השו"ע דנו בגדרי חובת ההחשבה (מדין גזל או ריבית, עיין לקמן פרק ז סעיף א), אבל מוסכם על כולם שהדבר נובע מחמת זה שהמקח בטל מעיקרו.

זה לשון הסמ"ע (שם סקל"ג):

"בעיר שושן כתב .. דכיון שנתבטל המקח מעיקרא הוי ליה הדמים הלואה גביה.. וקשה... אלא כיון שהמקח בטל מעיקרו, הפירות שאכל או שכר השכירות יהיה כגזל בידו...."

ז. בשו"ת רעק"א (ח"ג סי' ל"ג) כתב בענין הקונה סחורה שנתאנה ביותר משתות, ובסכום שקנה גם מכר את הסחורה לגוי, שלא יוכל לתבוע אונאתו מהמוכר, כיון שהמוכר יאמר לו: "אם אתה תובע אונתך, אני אבטל את המקח והמעוה שנתן לך הנכרי בעד הסחורה הוא שלי, דברשותי היה הסחורה למפרע...."

התחדש בזה, שכאשר המוכר יבטל את המקח, יחשב שהסחורה היתה בבעלותו הגמורה, ולכן הכסף שניתן לקונה, אינו שייך לו אלא למוכר.

בהמשך תשובתו השווה לזה מקרה בו שוחט פרה ומכרה ונודע שהיתה טריפה

והתייקרה, שאם המקח טעות, הרי שברשות המוכר התייקרה. מבואר בזה, דפשיטא ליה לרעק"א, שביטול מקח חל למפרע עם כל ההשלכות הנובעות מכך, וכן מוכח הדבר מפוסקים נוספים ללא חולק.

מסקנה

כאשר נמצא פגם במקח והקונה מעוניין בשל כך לבטל את המקח - המקח בטל מעיקרו.⁹¹

השלכות לדינא: כיון שהמקח בטל מעיקרו, נמצא, שבמשך כל הזמן שהיה המוצר ברשותו של הקונה קודם מציאת הפגם שגרר ביטול מקח, היה באמת בבעלותו של המוכר. יש לדון במקרה כזה האם יתחייב הקונה בדמי שימוש אם השתמש במוצר, וכן מה דין הרווחים שהפיק הקונה מהמוצר בשעה שהיה ברשותו. עניינם אלו ידונו לקמן.

91. כיוצא בזה מצאנו בסוגייה העוסקת בשיעור כתובתה של מוכת עץ שהבעל לא היה מודע לכך. במהלך הסוגיה במסכת כתובות (דף יא ע"ב) נאמר: "אלא אמר רבא, בין הכיר בה בין לא הכיר בה לר' מאיר - מאתיים, לרבנן - הכיר בה, מנה, לא הכיר בה, ולא כלום". ופרש"י: "והא לא מצינו למימר לר"מ הכיר בה מאתיים, לא הכיר בה מנה, דאי במקח טעות מחזקינן ליה משום דלא הכיר בה, לית לה מידי, ואי לאו מקח טעות היא, אין חילוק בין הכיר ללא הכיר".

מבואר בדבריו שלא שייכת "חלוקה" בדין מקח טעות, אלא כפי שמבואר שם - "מקח טעות לגמרי משמע", אם כן הוא הדין לנידון דידן, מקח טעות לגמרי משמע ובטל המקח מעיקרו.